

XVIII

a m ž i a u s
studijos

9

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

9

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2023

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-23-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale biblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2023

© Straipsnių autoriai, 2023

© Lietuvos istorijos institutas, 2023

ISBN 978-609-8314-33-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PARLAMENTARIZMO RAIDA

Andrzej Macuk

Sejmiki poselskie Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania
Augusta III . . . 18
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės priešseiminiai seimeliai valdant
Augustui III. *Santrauka* . . . 47

Arnaud Parent

The Political Writers Louis-Antoine Caraccioli, Simon Linguet and John
Lind, and the 1772 Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth: A Step
Towards Awareness of a Common European Membership? . . . 49
Politikos rašytojai Louis-Antoine'as Caracciolis, Simonas Linguet, Johnas Lindas apie pirmąjį
Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimą (1772 m.): žingsnis link bendros narystės Europoje?
Santrauka . . . 73

Andrzej Stroynowski

Wkład reprezentacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w dorobek sejmów
grodzieńskich 1784 roku . . . 74
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovų indėlis į 1784 m. Gardino seimo
teisėkūrą. *Santrauka* . . . 92

Dorota Dukwicz

Przemiany systemu rosyjskiej dominacji w Rzeczypospolitej na przełomie
lat 60. i 70. XVIII wieku . . . 93
Rusijos dominavimo Respublikoje sistemos pokyčiai XVIII a. 7–8-ojo dešimtmečių
sandūroje. *Santrauka* . . . 103

KETVERIŲ METŲ SEIMO VEIKLA

Adam Stankevič

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teismų reforma
Ketverių metų Seime . . . 106
The Four-Year Sejm's Reform of the Courts of the Nobility in the Grand Duchy
of Lithuania. *Summary* . . . 128

Paweł Zajac OMI

Stolica Apostolska a *Kodeks* Zamoyskiego – Refleksje Nuncjusza
Archettiego na marginesie sporu o reformę Rzeczypospolitej
w latach 1778–1780 . . . 129
Apaštališkasis sostas ir *Zamoyskio kodeksas* – nuncijaus Giovannio Andrea Archetti refleksijos
ginčų dėl Abiejų Tautų Respublikos reformos kontekste 1778–1780 metais. *Santrauka* . . . 144

Ewa Zielińska

Działalność hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego w pierwszych miesiącach obrad Sejmu Wielkiego w świetle korespondencji Stanisława Augusta z Filippo Mazzeim . . . 145

Lenkijos didžiojo etmono Pranciškaus Ksavero Branickio veikla Kerverių metų seime remiantis Stanislovo Augusto ir Filippo Mazzei korespondencija. *Santrauka* . . . 155

1791 M. GEGUŽĖS 3 D. KONSTITUCIJA

Andrzej Zakrzewski

Falszywe pierwszeństwo *Ustawy rządowej* z 1791 roku . . . 158

Netikras 1791 metų Valdymo įstatymo pirmumas. *Santrauka* . . . 168

Robertas Jurgaitis

Įstatymų leidžiamoji valdžia Abiejų Tautų Respublikos 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje: reformos kryptys ir ribų išgryninimas . . . 169

Legislative Power in the Constitution of 3 May 1791 of the Commonwealth of Both Nations: Directions of the Reform and Elucidation of Boundaries. *Summary* . . . 188

Richard Butterwick

Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów. Analiza języka politycznego . . . 190

Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas. Politinės kalbos analizė. *Santrauka* . . . 203

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas 1791 metų masinėje komunikacijoje . . . 204

The Law of Mutual Assurance between the Two Nations in Mass Communication in 1791. *Summary* . . . 223

KONSTITUCIJA IR VISUOMENĖ

Rūta Janonienė

Maliatyčių bažnyčia kaip katalikų vienybės simbolis . . . 226

The Church of Maliatsichy as a Symbol of Catholic Unity. *Summary* . . . 246

Ewa Kula

Projekty wychowania obywatelskiego młodzieży w dokumentach

Komisji Edukacji Narodowej, poprzedzających wydanie *Ustaw* z [1781]

1783 roku . . . 247

Jaunimo pilietinio ugdymo projektai Tautinės edukacinės komisijos dokumentuose iki 1783 m. [1781 m.] Nuostatų paskelbimo. *Santrauka* . . . 260

Joana Vitkutė

Kasdienos dalyviai ir valstybės ateities kūrėjai: vaiko vaizdinys Pranciškaus

Smuglevičiaus kūryboje . . . 261

The Participants of Everyday and the Creators of the Future of the State: The Image of the Child in the Works of Franciszek Smuglewicz. *Summary* . . . 288

Janina Kamińska

Środowisko Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

a Konstytucja 3 Maja ... 290

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos bendruomenė ir Gegužės 3 d. konstitucija. *Santrauka* ... 300

Lina Balaišytė

Apie ką kalbėjo Konstitucijos šventės? „Švelniosios revoliucijos“ epochos išskilmės ir jų dekoracijos ... 302

What did the Constitutional Festivals Talk about? The Celebrations and their Decorations in the Epoch of the ‘Gentle Revolution’. *Summary* ... 320

Katarzyna Buczek

Uroczystości związane z uchwaleniem i pierwszą rocznicą Konstytucji 3 Maja w szkołach Wielkiego Księstwa Litewskiego ... 322

Gegužės 3 d. konstitucijos priėmimas ir jos metinių minėjimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokyklose. *Summary* ... 339

Danuta Kowalewska

Konstytucja 3 Maja w polskiej kulturze współczesnej ... 340

Gegužės 3 d. konstitucija šiuolaikinėje Lenkijos kultūroje. *Santrauka* ... 356

PUBLIKACIJA

Juozapo Albino Herbačiausko laiškas Augustinui Janulaičiui dėl 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos pirmojo vertimo į lietuvių kalbą.

Robertas Jurgaitis ... 358

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Richard Butterwick. *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 178 p. ISBN 978-609-8183-86-3.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 364

Kad Tėvynė gyvuotų. Lietuva ir Lenkija 1791 m. konstitucijos epochoje: tarptautinės parodos katalogas, 2021 m. spalio 19 d. – 2022 m. sausio 16 d., Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai [Vilnius] / *O dobro Ojczyzny. Litwa i Polska w epoce Konstytucji 3 maja / To Keep the Homeland Alive. Lithuania and Poland in the Epoch of the 1791 Constitution*, sudarytojos Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Gintarė Džiaugytė-Burbulienė (serija *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų parodų katalogai*, t. XXXII), Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2022. – 600 p. ISSN 2351-7115, ISBN 978-609-8061-75-8. *Tomas Vaitkus* ... 367

Asmenvardžių rodyklė ... 370

Vietovardžių rodyklė ... 384

ZARĘCZENIE WZAJEMNE OBOJGA NARODÓW. ANALIZA JĘZYKA POLITYCZNEGO

RICHARD BUTTERWICK

University College London (UCL)

Adnotacja. Wspólne litewsko-polskie obchody 230. rocznicy Konstytucji 3 maja 1791 roku składają się do uważnej lektury *Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów* z 20 października 1791 roku pod kątem języka politycznego. Tendencja do scalenia Rzeczypospolitej składającej się z „obojga narodów” – Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego – w jeden „naród polski”, widoczna w tekście *Ustawy Rządowej*, została odwrócona w ustawodawstwie ostatniego roku Sejmu Wielkiego. Trzeba jednak uwzględnić to, że pojęcie „narodu” pozostało płynne, niejednolite i co najmniej dwuszczeblowe.

Słowa kluczowe: Rzeczpospolita Obojga Narodów – Wielkie Księstwo Litewskie – Sejm Wielki – Konstytucja 3 maja 1791 – *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów* – stosunki litewsko-polskie.

Nie byłoby w 2021 roku wspólnych obchodów 230-lecia Konstytucji 3 maja przez Litwę i Polskę, gdyby 20 października 1791 roku nie uchwalono uroczystego prawa pod tytułem *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów*. Według podręcznikowej wiedzy historycznej, zarówno polskiej, jak i litewskiej, Konstytucja 3 maja ostatecznie zniósła podział między Koroną Polską a Wielkim Księstwem Litewskim. Tym samym, można było nabrać przekonania, że odrębna litewska państwowość skończyła się 3 maja 1791 roku¹. Zastrzeżenia i niuanse zgłoszone przez takich badaczy ustawodawstwa Sejmu Wielkiego, jak Władysław Smoleński, Bogusław Leśnodorski, Emanuel Rostworowski, Jerzy Malec i Jerzy Michalski nie przebiły się do szerszej publiczności².

- 1 Zob. Alfredas Bumblauskas, Konstytucja 3 Maja a amnezja historyczna Litwy i Polski, in: *Pamięć chwili, która nas samym sobie wróciła... Wykłady trzeciomałowe w Trybunale Konstytucyjnym*, red. Andrzej Rzepliński, Krzysztof Budziło, Adam Jankiewicz, Warszawa: Trybunał Konstytucyjny, 2016, p. 91–102; Rasa Čepaitienė, Gegužės 3-iosios konstitucija Lietuvių istorinėje atmintyje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, red. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 76–96.
- 2 Władysław Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, 2 wyd., Kraków: Nakład G. Gebethnera i Spółki 1897, [przedruk: Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 2006], p. 126–128; Bogusław Leśnodorski, *Dzieło Sejmu Czteroletniego. Studium historyczno-prawne*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1951, p. 234–242; Emanuel Rostworowski, „Marzenie dobrego obywatela” czyli królewski projekt Konstytucji, in: Idem, *Legends i fakty XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1963, p. 265–464 (p. 451–453); Jerzy Malec, Problem stosunku Polski do Litwy w czasie Sejmu Wielkiego (1788–1792), in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1982, t. 34, z. 1, p. 31–50; Jerzy Michalski, Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta, in: Idem, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1: *Polityka i społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnic-

Dopiero prace dwóch wybitnych uczonych przyniosły przełom. Jednym z nich był Juliusz Bardach, historyk prawa, absolwent międzywojennego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i długoletni orędownik polsko-litewskiego pojednania. W jubileuszowym roku 1991 opublikował artykuł podkreślający doniosłość *Zaręczenia* oraz odrębny status Wielkiego Księstwa Litewskiego, który doczekał się kilku przekładów i powtórzeń³. W języku litewskim służył jako wstęp do trójjęzycznego wydania Konstytucji i *Zaręczenia* z 2001 roku⁴.

Wcześniejszy, acz wydany później, był Adolfas Šapoka, najważniejszy historyk niepodległej Litwy, współautor i redaktor narodowej syntezy dziejów kraju, po raz pierwszy opublikowanej w 1936 roku. Wznowiona w pamiętnych latach 1989–1990, rozeszła się w oszałamiającej liczbie ćwierć miliona egzemplarzy⁵. W połowie lat trzydziestych XX wieku Šapoka napisał także monografię o reformach Sejmu Czteroletniego z perspektywy Wielkiego Księstwa Litewskiego. W zasadzie doprowadził narrację do 3 maja 1791 roku, lecz w zakończeniu stwierdził, że *Zaręczenie* wzmocniło status Litwy, zmieniając tendencję Konstytucji. Niestety, inaczej niż jego opublikowane przed wojną inne monografie i synteza, ta ważna książka pozostała w maszynopisie. Autor wydał w 1940 roku tylko krótszą rozprawę o Konstytucji. Tymczasem nastąpiła pierwsza okupacja sowiecka. Dopiero po zakończeniu drugiej okupacji sowieckiej i odzyskaniu przez Litwę niepodległości można było swobodnie odnieść się do tego dzieła. Weszło ono stopniowo w obieg naukowy. W 2008 roku, dzięki starannej pracy Ramunė Šmigelskytė-Stukienė i Robertasa Jurgaitisa, ukazało się jako drugi tom dzieł Šapoki w wydawnictwie Wileńskiego Uniwersytetu Pedagogicznego⁶.

two Stentor, 2007, p. 44–73 (p. 58–69) [pierwodruk: *Zapiski Historyczne*, 1986, t. 51, z. 1, p. 97–130]. Przegląd historiografii (głównie polskojęzycznej) zakończony jednoznacznym poparciem stanowiska Juliusza Bardacha dał Jerzy Malec, *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. rocznicę uchwalenia*, in: *Studia Iuridica Toruniensia*, 2011, t. 10, p. 147–166.

- 3 Juliusz Bardach, *Konstytucja 3 Maja a unia polsko-litewska*, in: *Przegląd Historyczny*, 1991, t. 82, z. 3–4, p. 383–410 [także w *Nauka Polska*, 1991, z. 2, p. 3–27]; Idem, *Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów*, in: *Studia Iuridica*, 1992, t. 24, p. 15–27; Idem, *The Constitution of 3 May and the Mutual Guarantee of the Two Nations*, in: *Polish Review*, 1991, t. 36, z. 4, p. 407–420 [także in: *Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland*, red. Samuel Fiszman, Bloomington, IN: Indiana University Press, 1997, p. 357–378]; Idem, *La Constitution du 3 Mai 1791 et la Garantie Mutuelle de Deux Nations du 20 Octobre 1791*, in: *La Costituzione Polacca del 3 Maggio 1791 e il costituzionalismo del XVIII secolo*, red. Jolanta Żurawska, Napoli: I.U.O., 1995, p. 13–29.
- 4 Idem, *1791 metų gegužės 3-iosios konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas*, in: *Konstytucja 3 Maja 1791 / 1791 Gegužės 3-iosios konstitucija / The Constitution of May 3 1791*, 1 wyd., Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2001, p. 81–123. *Ustawę Rządową* wydano po litewsku na podstawie przekładu z końca XVIII w. przechowywanego w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 1261, p. 1.
- 5 *Lietuvos istorija*, red. Adolfas Šapoka, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, 1936, <https://istorijai.lt/adolfas-sapoka-lietuvos-istorija/> [dostęp: 28 12 2021].
- 6 Adolfas Šapoka, *Raštai*, t. 2: *Lietuva reformų seimo metų. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*, opracowali Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008; Idem, *Gegužės 3 d. konstitucija ir Lietuva*, in: *Lietuvos praetis*, 1940, t. 1, sąs. 1, p. 137–210.

Pogląd, że *Zaręczenie* wzmocniło unię polsko-litewską potwierdzając dualistyczny charakter Rzeczypospolitej Obojga Narodów umocnił Eligijus Raila, który jako pierwszy przełożył *Ustawę Rządową* z 3 maja 1791 roku na współczesny język litewski i przyczynił się do „rehabilitacji” Konstytucji w Litwie⁷. Po kontrowersjach i dyskusjach w 2007 roku odnośnie ustanowienia 3 maja narodowym dniem pamięci w Litwie⁸, tenże pogląd stał się ortodoksją historyków, powtarzaną przez licznych polityków, publicystów, sędziów trybunalskich i dyplomatów obu współczesnych narodów. Wydarzenia w Wilnie i Warszawie w 2021 roku – uroczystości państwowe, wystawy, filmy, debaty internetowe i konferencje – oraz działalność litewskich i polskich ambasad na świecie, potwierdzają znaczenie tej reinterpretacji. Wyjątkowe miejsce zajmuje w tym chórze powabna wizja alternatywnych dziejów XIX wieku wysnuta przez poetę Tomasza Venclovę podczas wspólnych obchodów 5 maja 2021 roku w odbudowanym Pałacu Wielkich Książąt Litewskich w Wilnie⁹.

Byłoby arcy miło rozpisać się o 1791 roku przez pryzmat radosnych wspólnych obchodów Konstytucji i *Zaręczenia* w 2021 roku, w ramach obecnego partnerstwa między sojusznikami i sąsiadami – między niepodległą Litwą a niepodległą Polską, przy tym wyrażając nadzieję na przyszłe wspólne obchody z Ukrainą i Łotwą, a nade wszystko z wolną i niepodległą Białorusią. Pomagają tej zgodnej aurze, rzecz jasna, wspólni wrogowie w ponurych postaciach Władimira Putina i Aleksandra Łukaszenki, którym wartości Konstytucji 3 maja są najzupełniej obce. Żeby było jasne: bardzo się cieszę z obecnie dobrych stosunków litewsko-polskich (jakże różnych od napięć pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku, nie mówiąc o czasach międzywojennych), ale nie o to chodzi historykowi osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej.

Co jeszcze można nowego powiedzieć na temat *Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów*?¹⁰ Warto ponownie pochylić się nad tekstem *Zaręczenia*. Z podobną akrybią, jak w przypadku lektury tekstu *Ustawy Rządowej*. Z podobną wrażliwością na niuanse języka politycznego, z podobnym wykorzystaniem metod badacza dyskursu, łącząc podejścia szkoły Cambridge i szkoły *Begriffsgeschichte*,

7 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, przeł. i red. Eligijus Raila, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001; Eligijus Raila, *Apie 1791 gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius: Aidai 2007, p. 87. Można dostrzec wpływ A. Šapoki m.in. w: Zigmantas Kiaupa, The Rise of the Mutual Guarantee of the Two Nations, in: *Europa unii i federacji*, red. Krzysztof Ślusarek, Kraków: Historia Iagellonica, 2004, p. 91–98; Liudas Glemža, The May Third Constitution and the Grand Duchy of Lithuania, in: *Lituanus*, 2012, t. 58 (4), p. 11–40.

8 Rasa Čepaitienė, Gegužės 3-iosios konstitucija, p. 80–91.

9 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos sukaktis „Tėvynės ir laisvių tvirtovė”, <https://www.youtube.com/watch?v=XCqjUeSJGjQ> [dostęp: 28 12 2021], wystąpienie Tomasza Venclovy od. 01.13.12 do 01.22.31.

10 Na to pytanie częściowo odpowiada artykuł Ramunė Šmigelskytė-Stukienė zamieszczony w tym tomie.

stosowane ze zdrowym rozsądkiem przez Annę Grześkowiak-Krwawicz¹¹. Niniejszy wkład w dyskusję wokół *Zaręczenia* ma polegać na wyważeniu i wytłumaczeniu kilku, nieraz ambiwalentnych słów kluczowych: „naród”, „Korona Polska”, „Wielkie Księstwo Litewskie”, „Rzeczpospolita”, „Ojczyzna” i „państwo”. Punktami odniesienia dla lektury *Zaręczenia* będą *Ustawa Rządowa*, późniejsze prawa i uchwały sejmu, oraz akt unii lubelskiej 1569 roku. Poza skromnymi rozmiarami tego studium pozostaną dyskusja o ówczesnych stosunkach między Koroną a Litwą na forum sejmowym i w publicystyce, kwestia motywacji i postaw czołowych polityków¹², oraz zakres faktycznego wdrożenia reform¹³. Skupię się na języku politycznym, którego nie da się odizolować od treści. Albowiem „dyskurs” jest pojęciem, które wygenerowało sporo nadmiernie skomplikowanych definicji, lecz sprowadza się w istocie do charakterystycznego sposobu mówienia lub pisania o czymś. Zakłada się, że język i rzeczywistość kształtują się wzajemnie¹⁴.

Dla wygodę czytelnika podaję całość *Zaręczenia* w formie aneksu źródłowego. Stąd zaczerpnięte zostały cytaty. Treść *Zaręczenia* można zwięźle podsumować w pięciu punktach. Po pierwsze: wspólne komisje rządowe – skarbowa i

-
- 11 Anna Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018, p. 7–29; Eadem, Spór o Ustawę Rządową jako zderzenie dwóch dyskursów politycznych?, in: *Wiek Oświecenia*, 2015, t. 31, p. 195–212; Eadem, Konstytucja 3 Maja. Rewolucja – prawo – dokument, in: *Konstytucja 3 Maja na podstawie tekstu Ustawy Rządowej z Archiwum Sejmu Czteroletniego przechowywanego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, opracowała i wstępem opatrzyła Anna Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie – Archiwum Główne Akt Dawnych, 2018, p. 5–52 (p. 29–39).
- 12 Najgruntowniejszą analizą wydarzeń, debat i negocjacji wokół powołania Komisji Skarbowej i uchwalenia *Zaręczenia* pozostaje artykuł Jerzego Michalskiego *Zagadnienie unii*, *op. cit.*, opublikowany po raz pierwszy w 1986 roku. Trzeba przyznać, że Michalski nie był entuzjastą ustrojowej odrębności Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pomimo naukowego dystansu i beznamiętnego tonu, *sine ira et studio*, raczej patrzył na długofalowy proces zbliżenia i ujednoczenia Korony i Wielkiego Księstwa w jedno państwo polskie (podzielone administracyjnie na trzy prowincje) jako naturalny i pożądany. Bynajmniej nie cieszył się z pohamowania tego procesu w ostatnim roku Sejmu Wielkiego. Jerzy Malec, *Zaręczenie*, p. 153–161, cytując nieco więcej z sesji sejmowych 17 i 20 października 1791 roku, aniżeli Michalski.
- 13 Zob. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Nuo 1791 m. gegužės 3 d. iki spalio 20 d. ir po jos: Lietuvos ir Lenkijos valstybinių institucijų „suliejimo” problema (Iżdo komisijos pavyzdžiu), in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1, p. 128–147; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Eduardas Brusokas, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 311–412; Łukasz Kądziała, Rok realizacji reform majowych (1791–1792), in: Idem, *Od Konstytucji do Insurekcji. Studia nad dziejami Rzeczypospolitej w latach 1791–1794*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton 2011 p. 25–41 [pierwodruk w: „*Rok Monarchii Konstytucyjnej*”. *Pismennictwo polskie lat 1791–1792 wobec Konstytucji 3 Maja*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1992, p. 7–27]; Richard Butterwick, *Światło i płomień. Odrodzenie i zniszczenie Rzeczypospolitej (1733–1795)*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022, p. 377–398.
- 14 Anna Grześkowiak-Krwawicz, *Dyskurs*, p. 17–18; Richard Butterwick, Political Discourses of the Polish Revolution, 1788–1792, in: *English Historical Review*, 2005, t. 120 (487), p. 695–731 (p. 700–707).

wojskowa – oraz przyszłe wspólne magistratury, składać się będą w połowie z osób z Korony, a w połowie z osób z Wielkiego Księstwa Litewskiego. Skład nieco wcześniejszej komisji policji – dwie trzecie członków z Korony a jedna trzecia z Wielkiego Księstwa – nie będzie precedensem. Po drugie: Wielkie Księstwo Litewskie będzie miało równą hierarchię ministrów i urzędników, co Korona. Po trzecie: prezydencja wspólnych komisji będzie równie długo przy Litwie, co Koronie. Po czwarte: kasa litewska ma pozostać w Wielkim Księstwie. Po piąte: sąd skarbowy będzie miał odrębną siedzibę w Litwie dla spraw litewskich. Warunki te mają zostać „artykułami aktu unii” i wejść w *pacta conventa* obecnego i przyszłych królów.

W sumie, wedle *Zaręczenia* ma panować w instytucjach rządowych równość, pomimo dysproporcji w podatkach i ludności między Koroną Polską a Wielkim Księstwem Litewskim. Było to konkretne zwycięstwo zasady dwupodziału nad trójpodziałem Rzeczypospolitej. Te dwie zasady dotąd koegzystowały płynnie, choć dryfowały powoli ku podziałowi na trzy równe prowincje¹⁵. Ponadto podkreślane jest odrębne zezwolenie Wielkiego Księstwa Litewskiego dla wszelkich rozwiązań.

Statystyka pomoże ujawnić istotne rozłożenie akcentów. Słyszana ze zwięzłości Konstytucja 3 maja nie przekracza 3700 słów. *Zaręczenie* liczy zaledwie 440 wyrazów (włącznie z tytułem, lecz bez podpisów). Spośród ośmiu przypadków użycia w tekście *Zaręczenia* słowa „naród”, aż w pięciu chodzi o „oboje narody” – w liczbie mnogiej. W dwóch spotykamy się z ciekawą formą celownika: „obojemu narodowi”. W tylko jednym przypadku mamy do czynienia z narodem jednoznacznie pojedynczym. Znamienne, że jest to powtórzenie z tytułatury monarszej w *Ustawie Rządowej*: „My Stanisław August z Bożej łaski i woli narodu król polski, wielki książę litewski” itd. Ponadto znajdujemy dwa razy przymiotnik „narodowy” – raz, kiedy chodzi o jeden skarb narodowy, a drugi raz, gdy chodzi o dwie narodowe hierarchie ministrów i urzędników.

Natomiast tekst Konstytucji 3 maja wspomina o „oboju narodach” tylko w końcowej „Deklaracji Stanów Zgromadzonych”. Spośród 31 przypadków użycia słowa „narodu” w *Ustawie Rządowej*, aż 27 jest w liczbie pojedynczej. O ile w Kon-

15 Dla Andrzeja B. Zakrzewskiego, na tle długiego dryfu od dualizmu ku trializmowi, zmiany między *Ustawą Rządową* a *Zaręczeniem* były „pewną niespodzianką”: Państwo czy prowincja? Litwa w Rzeczypospolitej od unii lubelskiej po Sejm Wielki, in: *Liublino unija: ideja ir jos tęstinumas / Unia Lubelska: idea i jej kontynuacja*, red. Liudas Glemža, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, p. 339–349 (p. 348). Warto nadmienić, że zasada dualistyczna była najmocniej utrzymana w strukturach konfederackich, w tym skonfederowanego Sejmu Czteroletniego: Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Liublino unija: idėjos tęstinumas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijose Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu, in: *Liublino unija*, p. 352–364; Eadem, „Wielkie Księstwo” i „prowincja litewska” w piśmiennictwie politycznym okresu rozbiorów, in: *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*, 2009, t. 1, p. 349–363.

stytucji 3 maja jednoznacznie chodzi o naród polski (przymiotnik „polski” użyty został 14 razy), o tyle w *Zaręczeniu* narody są albo dwa, albo jeden podwójny¹⁶.

O Koronie Polskiej jest mowa w *Zaręczeniu* dziewięć razy, zawsze w zestawieniu z Wielkim Księstwem Litewskim lub z Litwą. Pięć razy występuje jako Korona Polska, a cztery razy jako Korona. Nie ma Polski bez Korony jako odpowiednika Litwy. Zatem narodem w tekście jest Korona Polska lub po prostu Korona, a nie Polska. Z kolei Wielkie Księstwo Litewskie, wspomniane tylko raz w *Ustawie Rządowej* (ponownie w „Deklaracji”) pojawia się 12 razy w *Zaręczeniu*. W siedmiu przypadkach Wielkie Księstwo Litewskie występuje po Koronie Polskiej, a w pozostałych pięciu chodzi o obwarowania dla Litwy. Dwa razy mówi się skrótowo o Litwie (zamiast w pełni o Wielkim Księstwie Litewskim), ale przymiotnik „litewski” nie pojawia się poza Wielkim Księstwem lub wielkim księciem. Wprawdzie Konstytucja dwa razy wzmiankuje tytuł wielkiego księcia litewskiego, a *Zaręczenie* tylko raz. Nie ma ani „Litwinów” ani „Polaków”, ani nawet „koroniarzy”. Są tylko osoby z Wielkiego Księstwa Litewskiego i z Korony Polskiej.

Przeciwnicy Konstytucji twierdzili, że nie znaleźli w niej Rzeczypospolitej¹⁷. Przesadzili, choć nie tak bardzo. Słowo „Rzeczpospolita” występuje w dwóch miejscach, w połączeniu z jej „państwami” czyli terytoriami¹⁸. Za to „Rzeczpospolita” częściej pojawia się w znacznie krótszym *Zaręczeniu*, bo aż cztery razy. Wprawdzie w dzisiejszych warunkach dyplomatycznych pierwszy przypadek brzmi nieco problematycznie. W swoistej preambule, która uzasadnia późniejsze warunki wspólnych komisji i magistratur, czytamy o „wspólnej Ojczyźnie swej, Rzeczypospolitej Polskiej”. Nie ma nazw „Rzeczpospolita Obojga Narodów”, lub „Rzeczpospolita Polsko-Litewska”, najczęściej stosowanych przez historyków w naszych czasach, aby podkreślić dwuczłonowość Rzeczypospolitej. Podobnie jak nie ma tych nazw w osiemnastowiecznych traktatach i akredytacjach posłów zagranicznych przy „le Roi et la République de Pologne”. Tutaj owa Rzeczpospolita Polska łączy się ze wspólną Ojczyzną. Natomiast słowo „Ojczyzna”, które pada aż 12 razy w *Ustawie Rządowej* z potężnym ładunkiem emocjonalnym, pojawia się tylko ten jeden raz w *Zaręczeniu*. Poza tym, raz Rzeczpospolita występuje jako podmiot, która może ustanowić

16 Richard Butterwick-Pawlikowski, *Koncepcja narodu w polskim dyskursie końca XVIII wieku. Rozważania nad Konstytucją 3 maja*, in: *O ziemię naszą, nie waszą. Ideowe aspekty procesów narodowo-twórczych w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. Łukasz Adamski, Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2017, p. 136–151 (p. 143–148); Richard Butterwick, *The Constitution of 3 May 1791: Testament of the Polish-Lithuanian Commonwealth*, Warsaw: Polish History Museum, 2021, p. 127–128; Anna Grześkowiak-Krwawicz, *Deklaracja Stanów Zgromadzonych z 5 czy 3 maja 1791?*, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1992, t. 99, z. 1, p. 105–111. Badaczka ustaliła, że „Deklaracja” była przynajmniej początkowo integralną częścią *Ustawy Rządowej*, odczytaną 3 maja 1791 r., niemniej warto zwrócić uwagę na różnice dyskursywne między „Deklaracją” a pozostałą częścią Konstytucji 3 Maja.

17 Anna Grześkowiak-Krwawicz, *Spór o Ustawę Rządową*, p. 198–199.

18 W artykułach III i IV, *Konstytucja 3 Maja 1791*, p. 64, 66.

dalsze wspólne magistratury, a raz chodzi o publiczne dochody Rzeczypospolitej. Pod koniec tekstu, w swoistej konkluzji, wpisanie *Zaręczenia* do aktu unii i *pacta conventa* zostaje uzasadnione w taki sposób: „znając być potrzebne i obojemu temu narodowi tak Koronie Polskiej, jako i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu jako jednej, wspólnej a nierozdzielnej Rzeczypospolitej pożyteczne”.

Podobne przesłanie wyziera z uzasadnienia wspólnych komisji rządowych w pierwszej części tekstu: „iż jako jedną, powszechną i nieoddzielną *Ustawę Rządową*, całemu państwu naszemu, Koronie Polskiej i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu służącą mamy, tak tymże jednym rządem, i wojsko nasze wspólne i skarby, w jeden nierozłączny skarb narodowy połączone, rządzone mieć chcemy”. Warto zwrócić uwagę na w miarę nowoczesne stosowanie słowa „państwo” w liczbie pojedynczej (inaczej niż w Konstytucji 3 maja). Jednak jest to państwo, które składa się z Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Można porównać te uzasadnienia z sednem aktu unii lubelskiej 1569 roku, którego trzeci artykuł brzmi: „Lż już Korona Polska i Wielkie Księstwo Litewskie jest jedno nierozdzielne i nieróżne ciało, a także nie różna ale jedna spólna Rzeczpospolita, która się z dwu państw i narodów w jeden lud zniosła i spoiła”¹⁹. Podobny jest nacisk na jedną nierozdzielną Rzeczpospolitą złożoną z dwóch narodów, ale w *Zaręczeniu* dwa państwa już stały się jednym.

Co jednak znaczyły słowa: Rzeczpospolita, państwo, naród i lud? Łączy je wszystkie pojęcie wspólnoty. „Lud” w akcie lubelskim był tłumaczeniem łacińskiego *populus*, znanego z poprzednich aktów unii; zatem był wtedy słowem, które nawiązywało do obywateli starożytnej republiki rzymskiej. Najprościej rzecz ujmując, dwie równe sobie wspólnoty – Korona Polska i Wielkie Księstwo Litewskie – zgodziły się, że są także jedną nierozdzielną wspólnotą obywatelską za sprawą ich obopólnej, dobrowolnej zgody. W 1569 roku ta formuła pozostawiła wiele niedopowiedzeń, między innymi w kwestii, kiedy złączyły się dwie wspólnoty²⁰. Po 222 latach, przy wyraźnym zacieśnieniu unii, wybór słów był równie delikatnie wyważony, z podkreśleniem, że unia została „za wspólnym obydwóch narodów, tak Korony Polskiej, jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego, zezwoleniem uczynion[a]” i wielokrotnie potwierdzona. Natomiast w *Zaręczeniu* o żadnym ludzie nie ma mowy. Zapewne dlatego, że w Konstytucji 3 maja spotykamy inne pojęcie ludu, które w dużej mierze trwa do dziś: „lud rolniczy, spod którego ręki płynie najobfitsze bogactw źródło, który najliczniejszą w narodzie stanowi ludność, a zatyam najdzielniejszą kraju siłę”²¹.

19 *Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791*, wyd. Stanisław Kutrzeba, Władysław Semkowicz, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1932, nr 151, p. 364–373 (p. 367).

20 Robert Frost, *The Oxford History of Poland-Lithuania*, t. 1: *The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 492–494.

21 *Konstytucja 3 Maja 1791*, p. 65 (art. IV).

Znamienne różnice w częstotliwości i znaczeniach słów kluczowych mogłyby świadczyć, że *Zaręczenie* zamknęło – choćby na razie – furtkę otwartą przez Konstytucję 3 maja na drogę do jednego narodu, ojczyzny i kraju, który nazywał się po prostu Polską. Natomiast treść i język większości ustaw oblatowanych po 3 maja 1791 roku potwierdziły rolę „obojga narodów” – Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego – w Rzeczypospolitej²². Spośród samych tytułów 85 praw, zaleceń i uchwał znajdujących się na łamach *Volumina Legum* między *Ustawą Rządową* (wraz z „Deklaracją”) a *Zaręczeniem*, dziewięć z nich wspomina „oboje narody” (najczęściej w kontekście dwóch marszałków sejmowej konfederacji), trzy wzmiankują zarówno Koronę Polską, jak i Wielkie Księstwo Litewskie, dziewięć odnosi się do Korony lub prowincji koronnych, sześć do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a w czterech pojawia się Rzeczpospolita²³. Tendencja przybrała na sile po 20 października 1791 roku. Spośród tytułów 134 aktów uchwalonych od *Zaręczenia* do ostatniej limity sejmu łącznie, 17 wspomina „oboje narody”, 11 odnosi się do Korony lub prowincji koronnych, po jednym do osobnych prowincji małopolskiej i wielkopolskiej, 16 do Wielkiego Księstwa Litewskiego lub jego prowincji, a w sześciu pojawia się Rzeczpospolita²⁴. Co ciekawe, trzy tytuły nawet wzmiankują o „Rzeczypospolitej obojga narodów”²⁵. Przy okazji trzeba wspomnieć, że miejscy członkowie „Komisji skarbowej Rzeczypospolitej obojga narodów” mieli pochodzić w jednej trzeciej z każdej prowincji, a nie w połowie z każdego narodu²⁶. To zmieniło ducha, a może i literę *Zaręczenia*. Myślenie w kategoriach trzech prowincji Rzeczypospolitej trwało obok wzmocnionego pojęcia Rzeczypospolitej „obojga narodów”²⁷.

Generalnie rzecz biorąc, na tle późniejszego ustawodawstwa wyróżnia się charakterystyczne słownictwo Konstytucji 3 maja – „naród”, „Polska”, „Ojczyzna”, „kraj”, „wolność”²⁸. Jednak z *Ustawą Rządową* łączy *Zaręczenie* uroczysty i perswazyjny charakter języka. Najbardziej dydaktycznie brzmi w uzasadnieniu: „bacząc ustawicznie na powinność naszą, ku wspólnej Ojczyźnie swej, Rzeczypospolitej Polskiej, której wszystkę ozdobę, pożytek pospolity, a najwięcej umocnienie od niebezpieczeństwa tak wewnętrznego jak zewnętrznego, opatrzyć powinniśmy”.

22 Jak zauważył Bogusław Leśnodorski, *Dzieło Sejmu Czteroletniego*, p. 236–237, choć wyciągnął odmienne wnioski.

23 *Volumina legum*, t. 9, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1889, p. 226–315.

24 *Ibid.*, p. 316–469.

25 *Komisja skarbowa Rzeczypospolitej obojga narodów; Deklaracja względem następujących przez komisję skarbową Rzeczypospolitej obojga narodów urzędzeń; Zalecenie komisji skarbu Rzeczypospolitej obojga narodów względem użycia summ na magazyny składanych*, in: *Ibid.*, p. 319–326, 342, 442. Poza tym dosyć ambiwalentnym przypadkiem (niepowtórzoną dla komisji policji i komisji wojskowej), wiadoma wspólnota obywatelska / państwo o nieookreślonej nazwie prawdopodobnie nigdy nie wystąpiła formalnie jako Rzeczpospolita Obojga Narodów.

26 *Ibid.*, p. 319.

27 Por. Andrzej B. Zakrzewski, *Państwo czy prowincja?*, p. 347–349.

28 Anna Grześkowiak-Krwawicz, *Konstytucja 3 Maja. Rewolucja – prawo – dokument*, p. 29–39; Richard Butterwick, *The Constitution of 3 May 1791*, p. 117–129.

Ustawy sejmowe zwyczajowo stanowili „My król, wraz ze stanami sejmującymi”, lub „My król, wraz ze skonfederowanymi Rzeczypospolitej stanami”, lub „My król, za zgodą sejmujących stanów”, lub „My Król, za zgodą sejmujących Rzeczypospolitej stanów”. *Zaręczenie* dzieli z Konstytucją rozbudowaną tytulaturę królewską, co podnosi jego rangę. Jednak zamiast trzeciomajowej formuły „wraz ze stanami skonfederowanymi w liczbie podwójnej naród polski reprezentującymi”, która zapowiadała wprowadzenie na wzór brytyjski zasady reprezentacji parlamentarnej (rozwinętej w artykule VI *Ustawy Rządowej*)²⁹, w *Zaręczeniu* mamy formułę nawiązującą do starszej tradycji poselstwa z ziem: „za zgodą panów rad senatu, tak duchownych, jako i świeckich, oraz posłów ziemskich Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego”.

Czas na konkluzje. Język polityczny stosowany w najważniejszych ustawach Sejmu Czteroletniego nie był tak konsekwentny i precyzyjny, jak woleliby niektórzy prawnicy konstytucyjni i historycy prawa³⁰. W *Zaręczeniu* „oboje narody” koegzystowały z „oboim narodem”. Wówczas pojęcia przynajmniej niektórych narodów nakładały się na siebie – inaczej niż chcieli późniejsi nacjonaliści, którzy nawoływali do wyboru przynależności narodowych, które kompromisy wykluczały. A zatem dokument, który uroczyście ubezpieczył równe prawa „obojga narodów” – Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, odwołał się także do „wspólnej Ojczyzny swej, Rzeczypospolitej Polskiej”. Cóż, nie wymagajmy od złożonej przeszłości, aby dostosowała się do wymogów terażniejszej dyplomacji.

Stwierdziwszy to wszystko, nie ulega wątpliwości, że Konstytucja 3 maja stanowiła najdalszy punkt osiągnięty na drodze do stopniowego ujednoczenia Rzeczypospolitej jako narodu, kraju i państwa polskiego. Ku takiemu celowi dążyli Stanisław August i Hugo Kollątaj³¹. Późniejsze ustawodawstwo sejmu przyhamowało i nawet odwróciło ten proces. Wyjątkowa ranga *Zaręczenia Wzajemnego Obojga Narodów* sprawiła, że dalsze zacieśnienie i usprawnienie unii między Koroną Polską a Wielkim Księstwem Litewskim miało się odbyć z poszanowaniem równych praw „obojga narodów” w jednej Rzeczypospolitej. Zapewne nie przypadkiem poparcie dla Konstytucji 3 maja, wyrażane na sejmikach lutowych 1792 roku, było znacznie gorętsze w Wielkim Księstwie Litewskim, aniżeli w Koronie Polskiej³².

29 Idem, *Konstytucja 3 Maja*, p. 120.

30 Widać dążenie do konsekwencji wbrew wymowie źródeł w wywodzie Bogusława Leśnodorskiego: *Dzielo Sejmu Czteroletniego*, p. 234–242.

31 Emanuel Rostworowski, „*Marzenie dobrego obywatela*”, p. 451–452; Jerzy Michalski, *Zagadnienie unii*, p. 59; Andrzej Walicki, *Idea narodu w polskiej myśli oświeceniowej*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk 2000, p. 91–96; Jerzy Malec, *Zaręczenie*, p. 149–150, 160–162.

32 Wojciech Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994; Jacek Sobczak, Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja, in: *Profesor Henryk Łowmiański*, red. K. Pietkiewicz, A. Kijas, Poznań: Instytut Historii UAM, 1995, p. 165–182; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, O referendum Konstytucji 3 Maja raz jeszcze. Sejmiki egzulanckie i infanckie 1792 roku, in: *Studia Historyczne*, 2016, t. 49, z. 2, p. 233–247.

Aneks³³

Zaręczenie wzajemne Obojga Narodów

Ku wiecznej pamięci sprawy niżej opisany. My Stanisław August z Bożej łaski i woli narodu król polski, wielki książę litewski, ruski, pruski, mazowiecki, żmudzki, kijowski, wołyński, podolski, podlaski, inflancki, smoleński, siewierski i czerniechowski, za zgodą panów rad senatu tak duchownych, jako i świeckich, oraz posłów ziemskich Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, bacząc ustawicznie na powinność naszą, ku wspólnej Ojczyźnie swej, Rzeczypospolitej Polskiej, której wszystkę ozdobę, pożytek pospolity, a najwięcej umocnienie od niebezpieczeństwa tak wewnętrznego jak zewnętrznego, opatrzyć powinniśmy, mając przy tym przed oczyma chwalebny, a obojemu narodowi bardzo należny związek i społeczność, aktem unii przez przodki nasze po tylkokrotnie na wieczne czasy, za wspólnym obydwóch narodów, tak Korony Polskiej, jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego, zezwoleniem uczynioną i dotąd uprzejmością, a statecznością obojej strony dzierzaną, stanowimy, iż jako jedną, powszechną i nieoddzielną *Ustawę Rządową*, całemu państwu naszemu, Koronie Polskiej i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu służącą mamy, tak tymże jednym rządem, i wojsko nasze wspólne i skarby, w jeden nierozłączny skarb narodowy połączone, rządzone mieć chcemy; a to pod następującymi warunkami. 1° Komisją wojskową i komisją skarbową obojga narodów równa połowa osób z Korony, a druga równa połowa z Wielkiego Księstwa Litewskiego składać mają, a zaś skład komisji *policiej*, co do liczby osób onę składających, jako skutek dobrowolnego zezwolenia Wielkiego Księstwa Litewskiego nie ma nigdy służyć za *preiudicatum* dla tegoż Wielkiego Księstwa Litewskiego, i owszem wszystkie magistratury, któreby Rzeczpospolita w późniejszym czasie inne, a obu narodom wspólne stanowić miała, w tych wszystkich liczba równa osób, tak z Korony jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego mieszczona być ma. 2° Wielkie Księstwo Litewskie mieć będzie takąż samą liczbę ministrów i urzędników narodowych, oraz z temiż tytuły i obowiązkami, jak Korona kiedykolwiek mieć będzie. 3° W komisjach wojskowej i skarbowej

33 Podstawą aneksu jest oryginalna kopia *Zaręczenia* przechowywana w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (dalej – AGAD), Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 100 t. 2, p. 337–338, dostępna online (http://agaddz.home.net.pl/metrykalia/335/sygn.%20100-2/pages/PL_1_335_100-2_0337.htm, http://agaddz.home.net.pl/metrykalia/335/sygn.%20100-2/pages/PL_1_335_100-2_0338.htm [dostęp: 28 12 2021]). Zob. 3 *V. Polskie elity a upadek Rzeczypospolitej. 230. rocznica uchwalenia Konstytucji*, katalog wystawy, red. Angela Sołtys, Warszawa: Arx Regia 2021, II. 4, p. 106–107 (oprac. Urszula Kacperczyk). Ortografię, stosowanie wielkich liter i interpunkcję częściowo zmodernizowano, zgodnie z obecnie praktykowanymi zasadami wydań źródłowych z czasów nowożytnych, stosowanymi np. przez Annę Grześkowiak-Krwawicz w edycji *Konstytucji 3 Maja 1791*, wyjaśnionymi na p. 56–57. Por. edycję *Zaręczenia* w: *Akta unji Polski z Litwą*, nr 177, p. 398–399, na podstawie egzemplarza niegdyś przechowywanego w AGAD, *Constitutiones comitiorum*, t. 24, k. 615.

prezydencija kolejną będzie raz przy Litwie, drugi raz przy Koronie z równym wymiarem czasu. 4° Kasa skarbowa z publicznych Rzeczypospolitej litewskich dochodów w Wielkim Księstwie Litewskim ma zostawać. 5° Sprawy komisji skarbowej sądowi powierzone, co się tycze Litwy, mieć będą sąd swój z osób w komisję niewchodzących ustanowiony w Wielkim Księstwie Litewskim podług osobnego na to prawa. A te wszystkie rzeczy tu postawione i obwarowane my król za zgodą skonfederowanych stanów, znając być potrzebne i obojemu temu narodowi tak Koronie Polskiej, jako i Wielkiemu Księstwu Litewskiemu jako jednej, wspólnej a nierozdzielnej Rzeczypospolitej pożyteczne, uznajemy być artykułami aktu unii tychże narodów, oraz trwałość i nienaruszenie onych przez akt niniejszy warujemy, utwierdzamy i umacniamy warunkiem, utwierdzeniem i umocnieniem takim, jakie mamy w akcie unii Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. A jako my król za artykuł *pactorum conventorum* to wszystko sobie poczytujemy, tak i następcom naszym toż wszystko *inter pacta conventa* ku zaprzysięganiu umieszczanym mieć chcemy.

[Podpisy marszałków koronnej i litewskiej konfederacji sejmowych oraz członków sejmowej deputacji konstytucyjnej]

Źródła drukowane i literatura

- 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, przeł. i red. Eligijus Raila, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- Akta unji Polski z Litwą, 1385-1791*, wyd. Stanisław Kutrzeba, Władysław Semkowicz, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1932.
- Konstytucja 3 Maja 1791 / 1791 Gegužės 3-iosios konstitucija / The Constitution of May 3, 1791*, wstęp Juliusz Bardach, 1 wyd., Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001.
- Konstytucja 3 Maja na podstawie tekstu Ustawy Rządowej z Archiwum Sejmu Czteroletniego przechowywanego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, opracowała i wstępem opatrzyła Anna Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie – Archiwum Główne Akt Dawnych, 2018.
- Volumina legum*, t. 9, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1889.
- 3 V. *Polskie elity a upadek Rzeczypospolitej. 230. rocznica uchwalenia Konstytucji*, katalog wystawy, red. Angela Sołtys, Warszawa: Arx Regia, 2021.
- Bardach Juliusz, 1791 metų gegužės 3-iosios konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas, in: *Konstytucja 3 Maja 1791 / 1791 Gegužės 3-iosios konstitucija / The Constitution of May 3, 1791*, 1 wyd., Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001.
- Bardach Juliusz, Konstytucja 3 Maja a unia polsko-litewska, in: *Przegląd Historyczny*, 1991, t. 82, z. 3-4, p. 383-410.
- Bardach Juliusz, Konstytucja 3 Maja a Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów, in: *Studia Iuridica*, 1992, t. 24, p. 15-27.
- Bardach Juliusz, La Constitution du 3 Mai 1791 et la Garantie Mutuelle de Deux Nations du 20 Octobre 1791, in: *La Costituzione Polacca del 3 Maggio 1791 e il costituzionalismo del XVIII secolo*, red. Jolanta Żurawska, Napoli: I.U.O., 1995, p. 13-29.
- Bardach Juliusz, The Constitution of 3 May and the Mutual Guarantee of the Two Nations, in: *Polish Review*, 1991, t. 36, z. 4, p. 407-420.
- Bumblauskas Alfredas, Konstytucja 3 Maja a amnezja historyczna Litwy i Polski, in: *Pamięć chwili, która nas samym sobie wróciła... Wykłady trzeciomajowe w Trybunale Konstytucyjnym*, red.

- Andrzej Rzepliński, Krzysztof Budziło, Adam Jankiewicz, Warszawa: Trybunał Konstytucyjny, 2016, p. 91–102.
- Butterwick Richard, Political Discourses of the Polish Revolution, 1788–1792, in: *English Historical Review*, 2005, t. 120 (487), p. 695–731.
- Butterwick Richard, *Światło i płomień. Odrodzenie i zniszczenie Rzeczypospolitej (1733–1795)*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022.
- Butterwick Richard, *The Constitution of 3 May 1791: Testament of the Polish-Lithuanian Commonwealth*, Warsaw: Polish History Museum, 2021.
- Butterwick-Pawlikowski Richard, Koncepcja narodu w polskim dyskursie końca XVIII wieku. Rozważania nad Konstytucją 3 maja, in: *O ziemię naszą, nie waszą. Ideowe aspekty procesów narodotwórczych w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. Łukasz Adamski, Warszawa: Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, 2017, p. 136–151.
- Čepaitienė Rasa, Gegužės 3-iosios konstitucija Lietuvių istorinėje atmintyje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, red. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 76–96.
- Frost Robert, *The Oxford History of Poland-Lithuania*, t. 1: *The Making of the Polish-Lithuanian Union, 1385–1569*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Glemža Liudas, The May Third Constitution and the Grand Duchy of Lithuania, in: *Lituanus*, 2012, t. 58 (4), p. 11–40.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, Deklaracja Stanów Zgromadzonych z 5 czy 3 maja 1791?, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1992, t. 99, z. 1, p. 105–111.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pojęcia i idee*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, *Konstytucja 3 Maja. Rewolucja – prawo – dokument*, in: *Konstytucja 3 Maja na podstawie tekstu Ustawy Rządowej z Archiwum Sejmu Czteroletniego przechowywanego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, opracowała i wstępem opatrzyła Anna Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie – Archiwum Główne Akt Dawnych, 2018, p. 5–52.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, Spór o Ustawę Rządową jako zderzenie dwóch dyskursów politycznych?, in: *Wiek Oświecenia*, 2015, t. 31, p. 195–212.
- Kądziela Łukasz, Rok realizacji reform majowych (1791–1792), in: Kądziela Łukasz, *Od Konstytucji do Insurekcji. Studia nad dziejami Rzeczypospolitej w latach 1791–1794*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2011, p. 25–41.
- Kiaupa Zigmantas, The Rise of the Mutual Guarantee of the Two Nations, in: *Europa unii i federacji*, red. Krzysztof Ślusarek, Kraków: Historia Iagellonica, 2004, p. 91–98.
- Leśnodorski Bogusław, *Dzielo Sejmu Czteroletniego. Studium historyczno-prawne*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1951.
- Lietuvos istorija*, red. Adolfas Šapoka, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1936.
- Malec Jerzy, Problem stosunku Polski do Litwy w czasie Sejmu Wielkiego (1788–1792), in: *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1982, t. 34, z. 1, p. 31–50.
- Malec Jerzy, Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. rocznicę uchwalenia, in: *Studia Iuridica Toruniensia*, 2011, t. 10, p. 147–166.
- Michalski Jerzy, Zagadnienie unii polsko-litewskiej w czasach panowania Stanisława Augusta, in: Michalski Jerzy, *Studia historyczne z XVIII i XIX wieku*, t. 1: *Polityka i społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Stentor, 2007, p. 44–73.
- Raila Eligijus, *Apie 1791 gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius: Aidai, 2007.
- Rostworowski Emanuel, „Marzenie dobrego obywatela” czyli królewski projekt Konstytucji, in: Rostworowski Emanuel, *Legendy i fakty XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1963, p. 265–464.
- Smoleński Władysław, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, 2 wyd., Kraków: Nakład G. Gebethnera i Spółki, 1897.
- Sobczak Jacek, Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja, in: *Profesor Henryk Łowmiański*, red. Krzysztof Pietkiewicz, Artus Kijas, Poznań: Instytut Historii UAM, 1995, p. 165–182.
- Szczygielski Wojciech, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1994.

- Šapoka Adolfas, *Gegužės 3 d. konstitucija ir Lietuva*, in: *Lietuvos praeitis*, 1940, t. 1, sąs. 1, p. 137–210.
- Šapoka Adolfas, *Raštai*, t. 2: *Lietuva reformų seimo metų. Iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos*, parengė Robertas Jurgaitis, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Liublino unija: idėjos tęstinumas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijose Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu, in: *Liublino unija: idėja ir jos tęstinumas / Unia Lubelska: idea i jej kontynuacja*, red. Liudas Glemža, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011, p. 352–364.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Nuo 1791 m. gegužės 3 d. iki spalio 20 d. ir po jos: Lietuvos ir Lenkijos valstybinių institucijų „suliejimo“ problema (Iždo komisijos pavyzdžiu), in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 128–147.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, O referendum Konstytucji 3 Maja raz jeszcze. Sejmiki egzulanckie i inflanckie 1792 roku, in: *Studia Historyczne*, 2016, t. 49, z. 2, p. 233–247.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, „Wielkie Księstwo“ i „provincia litewska“ w piśmiennictwie politycznym okresu rozbiorów, in: *Europa orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw Bałtyckich*, 2009, t. 1, p. 349–363.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Brusokas Eduardas, Glemža Liudas, Jurgaitis Robertas, Rakutis Valdas, *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764-1794 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.
- Walicki Andrzej, *Idea narodu w polskiej myśli oświeceniowej*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 2000.
- Zakrzewski Andrzej B., Państwo czy prowincja? Litwa w Rzeczypospolitej od unii lubelskiej po Sejm Wielki, in: *Liublino unija: idėja ir jos tęstinumas / Unia Lubelska: idea i jej kontynuacja*, red. Liudas Glemža, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai 2011, p. 339–349.

RICHARD BUTTERWICK jest profesorem historii polsko-litewskiej w Szkole Studiów Slawistycznych i Wschodnio-Europejskich (SSEES) na University College London (UCL) i głównym historykiem Muzeum Historii Polski w Warszawie. Jego najnowszymi książkami są *The Polish-Lithuanian Commonwealth 1733–1795: Light and Flame* (New Haven: Yale University Press 2020), z szerszą polską edycją *Światło i płomień. Odrodzenie i zniszczenie Rzeczypospolitej (1733–1795)* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2022), i *The Constitution of 3 May 1791: Testament of the Polish-Lithuanian Commonwealth* (Warsaw: Polish History Museum 2021), która ukazała się także w przekładach na języki polski, litewski, ukraiński i niemiecki.

E-mail: r.butterwick@ucl.ac.uk

ORCID: 0000-0001-8737-2277

ABIEJŲ TAUTŲ TARPUSAVIO GARANTIJŲ ĮSTATYMAS. POLITINĖS KALBOS ANALIZĖ

RICHARD BUTTERWICK

Londono universiteto koledžas

Bendras Lietuvos ir Lenkijos 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos 230-mečio minėjimas liudija Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymo – Tarpusavio įžado – svarbą, kurią atskirai vienas nuo kito pabrėžė šviesios atminties istorikai Juliuszas Bardachas ir Adolfas Šapoka. Istorinė sukaktis taip pat skatina atidžiai perskaityti Abiejų Tautų tarpusavio įžadą politinės kalbos aspektu, kartu atsižvelgiant ir į Valdymo įstatymo (Gegužės 3 d. konstitucijos), kitų Ketverių metų seimo aktų, priimtų po 1791 m. gegužės 3 d., bei į Liublino unijos akto kalbą. Atlikta dokumentų tekstų statistinė ir kokybinė analizė rodo, kad paskutiniaisiais Ketverių metų seimo veiklos metais priimtuose teisės aktuose matoma tendencija atsisakyti Valdymo įstatymo tekste iškelto idėjos į vieną „lenkų tautą“ sujungti iš „abiejų tautų“ – Lenkijos Karūnos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – susidedančią Respubliką. Šiuo laikotarpiu ne tik Abiejų Tautų tarpusavio įžado, bet ir kitų teisės aktų kalba bei turinys aiškiai sutvirtino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statusą. Be kita ko, Lietuvos statusą stiprino ir steigiamos kitos bendros „dviejų tautų“ institucijos. Net jei, žvelgiant iš 2021-ųjų metų perspektyvos, Abiejų Tautų tarpusavio įžado dokumente esanti nuoroda į „bendrą Tėvynę, Lenkijos Respubliką“, skamba ne itin diplomatiškai, reikia atsižvelgti ir į tai, kad 1791–1792 metais sąvoka „tauta“ buvo plati, nevienalytė ir mažų mažiausia dvireikšmė. Abiejų Tautų tarpusavio įžade „abi tautos“ sugyveno su „dvinare tauta“. Lietuvos, arba Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, atitikmuo buvo ne tiesiog Lenkija, o Lenkijos Karūna, arba Karūna. Turbūt neatsitiktinai 1792 m. vasario mėn. susirinkusiuose seimeliuose išreikšta parama Gegužės 3 d. konstitucijai Lietuvoje buvo karštesnė nei Karūnoje.

Reikšminiai žodžiai: Abiejų Tautų Respublika, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Ketverių metų seimas, Gegužės 3 d. konstitucija, Abiejų Tautų tarpusavio įžadas, Lietuvos ir Lenkijos santykiai.